

بحث‌های آیت‌الله العظمی سبجانی

فرهنگ عقائد و مذاهب اسلامی

جلد: ۷-۸

زیدیه و اسماعیلیه

و دیگر فرق

نگارش:

علیرضا سبجانی

انتشارات مؤسسه امام صادق (ع)

سبحانی تبریزی، جعفر، ۱۳۰۸ -

فرهنگ عقاید و مذاهب اسلامی / تألیف جعفر سبحانی؛ مترجم علیرضا سبحانی. - قم: توحید
قم، ۱۳۹۲.

ISBN :978-600-93750-7-3

ج

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیما.

کتابنامه: ص ۴۵۲ - ۴۶۵؛ همچنین به صورت زیرنویس.

۱. اسلام -- فرقه ها. ۲. اسلام -- عقائد. ۳. زیدیه -- تاریخ. ۴. اسماعیلیه -- تاریخ. الف. سبحانی،

علی رضا ۱۳۵۳ - مترجم. ب. عنوان.

۲۹۷/۵

۱۳۹۲ ف ۴ س / ۲۳۶ BP

اسم کتاب: فرهنگ عقاید و مذاهب اسلامی، ج ۸۷

مؤلف: حضرت آیت الله العظمی سبحانی

مترجم: علیرضا سبحانی

چاپخانه: مؤسسه امام صادق (ع)

ناشر: انتشارات توحید قم

تاریخ: ۱۳۳۵/۱۳۹۳ ق

چاپ: اول

مسلسل انتشار: ۸ مسلسل چاپ اول: ۸

مرکز پخش

قم - میدان شهدا، مؤسسه امام صادق (ع)

۰۹۱۲۱۵۱۹۲۷۱ : ۳۷۷۴۵۲۵۷ ☎

<http://www.imamsadiq.org>

<http://www.tohid.ir>

<http://www.shia.ir>

فهرست مطالب

بخش نخست

مذهب زیدیه

مقدمه	۳۱
حصول اول	
زندگانی زید بن علی در عصر امامان سه گانه	۳۵
زندگانی زید در عصر امام زین العابدین (ع)	۳۵
تباری پاک و پیراسته	۳۶
تاریخ تولد زید	۳۸
نظر ما درباره سال تولد او	۳۹
نامه عبدالملک بن مروان به علی بن الحسین (ع)	۴۴
ویژگی های جسمانی زید بن علی	۴۵
زندگانی زید در دوران امام باقر (ع)	۴۸
زندگانی زید در زمان امام صادق (ع)	۵۲

فصل دوم

- انگیزه‌های نهضت در سخنرانی طولانی ۵۵
۱. سخن گفتن بهتر است یا خاموشی؟! ۵۵
۲. به هنگام تلاوت آیه «و ان تتولوا» ۵۶
۳. بیان اهداف قیام ۵۶
۴. اصلاح امت اسلامی و لو به قیمت کشته شدن ۵۷
۵. سخن او به هنگام آرایش سپاه ۵۷
۶. شرایط بیعت با زید ۵۸
۷. سخن او با هشام ۵۸
۸. نامه او به علمای اسلام ۶۲
- امر به معروف و وظیفه بزرگ عالمان ۶۶
- نقش علما و جایگاه آنان ۶۹
- خطاب به عالمان بدکردار ۷۱
- دعوت به جهاد ۷۳
- منزلت اهل بیت (علیهم السلام) در پیشگاه خدا ۷۷

فصل سوم

- مناظرات زید با مخالفان و سروده‌های او ۸۰
۱. مناظره او با هشام بن عبدالملک بن مروان ۸۰
۲. مناظره دوم با هشام ۸۲

۸۳	۳. مناظره سوم با هشام
۸۴	زید در قلمرو شعر و ادب
۹۴	عبادت و تهجد زید

فصل چهارم

۹۶	اساتید و شاگردان زید در تفسیر و حدیث
۹۸	شاگردان زید بن علی
۱۰۵	بزرگنمایی درباره زید
۱۰۷	بزرگنمایی درباره دانش و فقه زید
۱۰۹	نقد این نظر
۱۰۹	بازهم افراط گرایی

فصل پنجم

۱۱۳	آثار علمی زید
۱۱۳	۱. مسند زید
۱۱۵	۲. تفسیر غریب القرآن
۱۱۷	۳. الصفوة
۱۱۸	۴. نامه او به علمای اسلام
۱۱۸	۵. مناسک حج
۱۱۸	۶. رساله های زید

فصل ششم

- ۱۲۱ بررسی مسند امام زید از نظر سند و محتوا.
- ۱۲۲ ۱. عبدالعزیز بن اسحاق، قاضی بغداد.
- ۱۲۳ نظر ما درباره گفتار ابن ابی الفوارس و ذهبی
- ۱۲۴ ۲. ابوالقاسم علی بن محمد نخعی کوفی
- ۱۲۴ ۳. سلیمان بن ابراهیم بن عبید محاریبی
- ۱۲۴ ۴. نصر بن مزاحم منقری عطار
- ۱۲۵ ۵. ابراهیم بن زید قان
- ۱۲۶ ۶. ابو خالد عمرو بن خالد

فصل هفتم

- ۱۲۸ هرگز زید از نظر اصول و معارف، معتزلی بود

فصل هشتم

- ۱۳۲ آیا زید در اصول عقاید و فروع، مکتبی دارد؟
- ۱۳۴ ۱. مرتکب کبیره
- ۱۳۵ ۲. قضا و قدر
- ۱۳۵ ۳. بدا
- ۱۳۶ ۴. رجعت
- ۱۳۶ ۵. حقیقت امامت از نظر امامیه

۱۳۷	۶. امر به معروف و نهی از منکر
۱۳۸	۷. صفات ذاتی خدا
۱۳۹	آیا زید مذهب فقهی خاصی داشت؟
۱۴۱	فقه‌های زیدیه

فصل نهم

۱۴۳	آیا زید، امامت خویش را تبلیغ می‌کرد؟
۱۴۵	مأموریت زید از زبان خودش
۱۴۷	اعتراف زید به پیشوایی امام صادق علیه السلام
۱۴۷	سخنان دانشمندان شیعه دربارهٔ امام زید

فصل دهم

۱۴۹	نظر امامان معصوم علیهم السلام دربارهٔ قیام زید
-----	---

فصل یازدهم

۱۵۲	خط سرخ شهادت و تأیید امامان معصوم علیهم السلام
-----	---

فصل دوازدهم

۱۵۶	جایگاه زید در نزد علمای شیعه
۱۵۸	ظلم‌ستیزان و ذلت‌پذیران

فصل سیزدهم

- ۱۶۱ نهضت‌های برگرفته از انقلاب امام حسین بن علی علیه السلام
- ۱۶۳ دشمنی خاندان هاشم با بنی‌امیه، دینی بوده نه قبیله‌ای
- ۱۶۳ کشمکش هاشم و امیه
- ۱۷۱ انگیزه‌های انقلاب حسینی
- ۱۷۳ نامه حسین بن علی علیه السلام به اشراف بصره
- ۱۷۸ ۱. خیزش همگانی مردم مدینه (قیام حرّه)
- ۱۸۰ ۲. خیزش مردم مکه
- ۱۸۴ ۳. خیزش توابع در کوفه
- ۱۸۸ نامه‌نگاری با شیعیان مناطق دیگر عراق
- ۱۹۰ خطابه سلیمان در میان جمع پنج هزار نفری
- ۱۹۸ ۴. انقلاب مختار
- ۱۹۸ مختار کیست؟
- ۲۰۱ کیفیت قتل مختار
- ۲۰۳ ۵. انقلاب عبدالرحمن بن محمد بن اشعث

فصل چهاردهم

- ۲۰۵ انقلاب زید دنباله انقلاب حسین بن علی علیه السلام
- ۲۰۹ آمادگی برای شهادت
- ۲۱۲ فراگیر بودن نهضت

توطئه برای شکست نهضت ۲۱۳

کوفه در آستانه انقلاب ۲۱۳

فصل پانزدهم

رهبران قیام‌های زیدیه ۲۱۸

فصل شانزدهم

پیشوایان علمی زیدیه ۲۲۱

۱. احمد بن یحیی بن زید (۱۵۷-۲۴۷) ۲۲۱

۲. القاسم الرسی ۲۲۲

۳. یحیی بن الحسین بن القاسم الرسی (۲۴۵-۲۹۸) ۲۲۳

۴. الناصر للحق ابو محمد الحسن بن علی (امرومیش) ۲۲۳

۵. الامام المرتضی، ابو القاسم محمد بن یحیی (۳۱۸-۳۱۱) ۲۲۴

۶. الناصر لدين الله احمد بن یحیی بن الحسین عليه السلام ۲۲۴

۷. امام مؤید ابو الحسین احمد بن حسین بن هارون (۳۳۳-۴۱۱) ۲۲۴

۸. الحاکم الجشمی (۴۱۳-۴۹۴) ۲۲۵

۹. نشوان بن سعید حمیری (.....-۵۷۳) ۲۲۶

۱۰. المنصور بالله عبدالله بن حمزة بن سلیمان (۵۶۱-۶۱۴) ۲۲۶

۱۱. المؤید بالله یحیی بن حمزة بن علی (۶۶۹-۷۴۹) ۲۲۷

۱۲. احمد بن یحیی المرتضی (۷۶۴-۸۴۰) ۲۲۷

۱۳. المنصور بالله قاسم بن محمد علی (۹۶۷-۱۰۲۹) ۲۲۸

فصل هفدهم

شخصیت‌های زیدی با گرایش‌های ویژه ۲۲۹

۱. ابن الوزير ۲۲۳

۲. ابن الامیر صنعانی (۱۰۹۹-۱۱۸۶هـ) ۲۳۳

۳. شوکانی (۱۱۷۲-۱۲۵۰) ۲۳۶

فصل هجدهم

فرق زیدیه در کتب تاریخ عقاید ۲۳۹

فصل نوزدهم

عقاید زیدیه ۲۴۱

۱. توحید ۲۴۵

۲. آیات صفات خبری ۲۴۵

۳. خدا غنی و بی‌نیاز است ۲۴۶

۴. خدا، با دیدگان دیده نمی‌شود ۲۴۶

۵. خدا واحد و یگانه است ۲۴۶

۶. خدا عادل و حکیم است ۲۴۷

۷. افعال عباد، از آن خود آنهاست ۲۴۷

۸. عذاب، نتیجه گناه است ۲۴۷
۹. تقدیر خداوند بر حق تعلق می گیرد ۲۴۷
۱۰. تکلیف فرع قدرت است ۲۴۸
۱۱. اراده بر قبیح تعلق نمی گیرد ۲۴۸
۱۲. کارهایی که مفسده دارد، از خدا صادر نمی شود ۲۴۸
۱۳. باب نبوت ۲۴۹
۱۴. باب قرآن ۲۴۹
۱۵. باب امامت ۲۴۹
۱۶. امامت حسن علیهما السلام ۲۴۹
۱۷. امر به معروف و نهی از منکر ۲۵۰
۱۸. وعد و وعید ۲۵۰
۱۹. مرتکبین کبائر ۲۵۱
۲۰. مؤمن کیست؟ ۲۵۱
۲۱. کافر کیست؟ ۲۵۱
۲۲. فاسق کیست؟ ۲۵۱
۲۳. تفاوت فعل خدا با فعل بندگان ۲۵۲
۲۴. اعتقاد به موت و فنا ۲۵۲
۲۵. شفاعت ۲۵۲

فصل بیستم

حلقات مناظره میان امامیه و زیدیه ۲۵۴

فصل بیست و یکم

مابه‌های تقریب میان امامیه و زیدیه ۲۶۰

۱. همکاری تنگاتنگ میان دو فرقه ۲۶۰

۲. نشر میراث فرهنگی زیدیه ۲۶۱

فصل بیست و دوم

حکومت اسلامی از دیدگاه زیدیه ۲۶۲

جنگ میان اسماعیلیه و زیدیه ۲۶۴

همکاری میان زیدیه و معتزله ۲۶۴

طبقات رجال زیدی ۲۶۵

بخش دوم

اسماعیلیه

پیش‌گفتار ۲۷۳

ویژگیهای مذهب اسماعیلی ۲۷۵

۱- انتساب به خاندان نبوت ۲۷۵

- ۲- تأویل ظواهر ۲۷۶
- ۳- آمیختن مذهب به مسائل فلسفی ۲۷۶
- ۴- سازمان زیر زمینی ۲۷۷
- ۵- تقدّس بخشیدن به امامان و داعیان خود ۲۷۸
- ۶- تربیت فداییان ۲۷۹
- ۷- پنهان کاری و رازداری ۲۸۱
- ۸- امامان پنهان ۲۸۲
- مذهب در فرآیند تکامل ۲۸۳

فصل نخست

- اسماعیلیه در کتابهای ملل و نحل ۲۸۴

فصل دوم

- جنبشهای باطنی در عصر امام صادق (ع) ۲۸۶

فصل سوم

- امامان اسماعیلیه ۲۹۳
- شرح حال امامان مورد اتفاق همه فرق (امامان مستور و پنهان) ۲۹۵
- امام نخست - اسماعیل بن جعفر صادق (ع) (۱۱۰-۱۴۵) ۲۹۶
- امام دوم - محمد بن اسماعیل (۱۳۲-۱۹۳) ۲۹۹

- ۳۰۰ امام سوم - عبدالله بن محمد بن اسماعیل (۱۷۹-۲۱۲)
- ۳۰۲ امام چهارم - احمد بن عبدالله (۱۹۸-۲۶۵)
- ۳۰۳ امام پنجم - حسین بن احمد (۲۱۹-۲۸۹)

فصل چهارم

- ۳۰۵ امامان ظاهر و آشکار
- ۳۰۶ امام ششم - عیدالله مهدی (۲۶۰-۳۲۲)
- ۳۱۰ امام هفتم - قائم بامرالله (۲۸۰-۳۳۴)
- ۳۱۱ امام هشتم - المنتصر بالله (۳۰۳-۳۴۶)
- ۳۱۲ امام نهم - معزالدین بالله (۲۱۹-۳۶۵)
- ۳۱۲ پایه گذار دولت فاطمی مصر
- ۳۱۶ امام دهم - العزیز بالله (۳۴۴-۳۸۶)
- ۳۱۸ امام یازدهم - الحاکم بامرالله (۳۷۵-۴۱۱)
- ۳۱۹ انشعاب در اسماعیلیه (دروزیه)
- ۳۲۱ امام دوازدهم - الظاهر لاعزاز دین الله (۳۹۵-۴۲۷)
- ۳۲۲ امام سیزدهم - المستنصر بالله ۴۲۰-۴۸۷
- ۳۲۲ انشعاب در اسماعیلیه (مستعلیه؛ نزاریه)

فصل پنجم

- ۳۲۴ امامان مستعلیه
- ۳۲۵ ۱. مستعلی بالله (۴۶۹-۵۴۹۵)

۲. آمر باحکام الله ۳۲۵
۳. الحافظ لدين الله (۴۶۷-۵۴۴) ۳۲۵
۴. الظافر بأمر الله (۵۲۷-۵۴۹) ۳۲۵
۵. الفائز بصر الله (۵۴۴-۵۵۵) ۳۲۶
۶. العاضد لدين الله (۵۴۶-۵۶۷) ۳۲۶
- انشعاب در مستعليه (سليماتيه و داووديه) ۳۲۸

فصل ششم

- امامان نزاریه (مؤسسه و تالیفیه) ۳۲۹
۱. المصطفی بالله نزار بن محمد المستنصر (۴۳۷-۴۹۰) ۳۳۲
۲. علی بن نزار (الهادی) (۴۷۰-۵۱۲) ۳۳۳
۳. محمد بن علی (مهتدی) (۵۰۰-۵۵۲) ۳۳۴
۴. حسن بن محمد بن علی بن نزار (القاهر بقوة الله) (۵۱۰-۵۵۷) ۳۳۴
۵. حسن علی بن حسن (قاهر بالله) (۵۳۹-۵۶۱) ۳۳۵
۶. اعلی محمد فرزند حسن علی (۵۵۳-۶۰۷) ۳۳۵
۷. جلال الدین حسن بن اعلی محمد (۵۸۲-۶۱۸) ۳۳۵
۸. علاء الدین محمد بن حسن (۶۰۸-۶۵۳) ۳۳۶
۹. رکن الدین خورشاه فرزند علاء الدین (۶۲۹-۶۵۴) ۳۳۶

فصل هفتم

- ۳۳۸ خاندان آغاخان (نزاریه فاسمیه)
- ۳۳۸ ۱. حسن علی شاه (۱۲۱۹-۱۲۹۸)
- ۳۳۹ ۲. علی شاه (۱۲۴۶-۱۳۲۰ ه.ق)
- ۳۴۰ ۳. سلطان محمد شاه آغاخان سوم (۱۲۹۴-۱۳۷۷ ه.ق)
- ۳۴۱ ۴. کریم خان چهارم (۱۳۵۸-۱۴۰۰)

فصل هشتم

- ۳۴۲ عقائد و اصول پنج گانه اسماعیلیه
- ۳۴۴ توحید
- ۳۴۴ خدا فاقد ماهیت است
- ۳۴۵ نفی تسمیه از خداوند
- ۳۴۵ نفی صفات
- ۳۴۶ صادر اول مجمع کمالات است
- ۳۴۷ عدل
- ۳۴۷ انسان مختار است
- ۳۴۸ قضا و قدر بمعنی سلب اختیار نیست
- ۳۴۹ نبوت
- ۳۴۹ رسالت عامه و خاصه
- ۳۴۹ وحی

طهارت ولادت انبیا	۳۵۰
صفات پیامبران	۳۵۱
رسول ناطق	۳۵۱
معجزات پیامبران	۳۵۲
رسول خاتم برترین پیامبر	۳۵۲
شریعت او موافق با حکمت است	۳۵۳
شریعت، دارای ظاهر و باطن است	۳۵۲
امامت	۳۵۵
مقام اول: امامت مطلق (عام)	۳۵۵
اصطلاحات و مراتب امامت نزد اسماعیلیه	۳۵۶
۱. امام مقیم	۳۵۷
۲. امام اساس	۳۵۷
۳. امام متمم	۳۵۷
۴. امام مستقر	۳۵۸
۵. امام مستودع	۳۵۸
۶. امام مستور	۳۵۸
مقام دوم: امامت خاصه	۳۵۹
۱. صاحب الوصیه، در هر دور، بهترین مردم پس از پیامبر است	۳۵۹
۲. امامت در خاندان پیامبر ﷺ	۳۶۰

۳. امامت، میراث نبوت و وصایت ۳۶۰
۴. پایان وصایت پس درگذشت وصی ۳۶۰
۵. امامت در جهان پایدار است نه نبوت و وصایت ۳۶۱
۶. امام، از زمین دور نمی‌شود ۳۶۱
۷. وصیت پس از پیامبر ۳۶۴
۸. بازماندن علی از خلافت ۳۶۵
۹. نادرستی امامت افراد ناشایسته ۳۶۶
۱۰. نادرستی انتخاب در امامت ۳۶۷
۱۱. کودتاچیان بر امام، طاغوت هستند ۳۶۷
۱۲. زمین، خالی از حجت خدا نمی‌ماند ۳۶۸
۱۳. ممنوعیت سخن گفتن ناآگاهان ۳۶۹
۱۴. قرآن با چیزی جز مانند خودش نسخ نمی‌شود ۳۶۹
۱۵. قیاس و استحسان درست نیست ۳۷۰
- معاد ۳۷۱
- معاد، روحانی است نه جسمانی ۳۷۱
- تناسخ ۳۷۲
- حساب ۳۷۴
- بهشت ۳۷۴
- فرشتگان ۳۷۵

جن ۳۷۵

فصل نهم

سلسله امامت اسماعیلی ۳۷۶

فصل دهم

تأویلات اسماعیلی ۳۸۳

نظریه مثل و ماثول ۳۸۳

عقول عشره ۳۸۴

نطقاء سبعه و امثال آنها ۳۸۷

انوار خمسہ و ملهائ آنها ۳۸۸

تأویلات فقهی اسماعیلیه ۳۸۸

کتاب الولایه؛ پایه نخست ۳۸۹

طهارت؛ پایه دوم ۳۹۱

بزرگان اندیشه اسماعیلی ۳۹۳

۱. ابو حاتم رازی (۲۶۰-۳۲۲۰) ۳۹۴

۲. محمد بن احمد نسفی (= ۳۳۱-۰۰۰) ۳۹۷

۳. ابو یعقوب سجستانی (۲۷۱- بعد از ۳۶۰) ۳۹۹

۴. ابو حنیفه نعمان (۳۶۳۴) ۴۰۱

آیا «نعمان» اسماعیلی بود یا اثنا عشری؟ ۴۰۳

۵. احمد بن حمیدالدین بن عبدالله کرمانی (۳۵۲-۴۱۱ به بعد) ۴۰۴

۶. المؤید فی الدین (حدود ۳۹۰-۴۷۰هـ)..... ۴۰۶
۷. ناصر و خسرو (۳۹۴-۴۸۱هـ)..... ۴۰۸
۸. محمد بن علی بن حسن صوری (قرن پنجم)..... ۴۱۰
۹. ابراهیم بن حسین حامدی درگذشته به سال ۵۵۷..... ۴۱۱
۱۰. علی بن محمد الولید (۵۲۲-۶۱۲هـ)..... ۴۱۳
- سازمان زیر زمینی اسماعیلیان..... ۴۱۴
- سازمان سرّی نزاریان..... ۴۱۵

فصل یازدهم

- قرامطه..... ۴۱۶
- ویژگیهای قرامطه..... ۴۲۱
- انشعابات درونی قرامطه..... ۴۲۱
- انشعابات در قرامطه..... ۴۲۲
- پایان کار قرامطه..... ۴۲۲
- عقاید مهم قرامطه..... ۴۲۳
۱. حلول..... ۴۲۳
۲. غلو..... ۴۲۴
۳. تأویل..... ۴۲۴

فصل دوازدهم

- فرقه دروز (درزیان) ۴۲۵
- عقاید دروز ۴۲۶
- شخصیتهای علمی دروز در تاریخ ۴۳۰

فصل سیزدهم

- فطحیه ۴۳۱
- مشاهیر فطحیه ۴۳۲

فصل چهاردهم

- واقفیه ۴۳۳
- علل پیدایش واقفیه ۴۳۳
- تقیه شدید ۴۳۴
- طمع ورزی در اموال امامت ۴۳۵

فصل پانزدهم

- نصیریّه ۴۳۸
- نصیریّه در کتابهای فرق و مذاهب ۴۳۸
- «محمد بن نصیر» شخصیتی غیر قابل اعتماد ۴۴۱
- علویان و تهمت نصیریگری ۴۴۲
- مهمترین عقاید علویان ۴۴۳

۴۴۵	اتهامات گوناگون به علویان
۴۴۶	طریقت جنبلانی
۴۴۶	مظلومیت و سرکوب علویان
۴۴۹	علما و مؤلفان علوی
۴۴۹	قبایل علوی و پراکندگی آنان
۴۵۱	کتاب نامه

بسمه تعالی

سپاس خدا را که خداوندگار جهانیان است. درود بی پایان بر پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام پاک او باد.

اما بعد، جلد هفتم فرهنگ، عقائد و مذاهب اسلامی تقدیم خوانندگان گرامی می گردد و خوشبختانه جلد ششم به زبان انگلیسی نیز ترجمه شد. این جلد که آخرین جلد این گستره می باشد، پیرامون دیگر فرق اسلامی سخن می گوید و اسامی این فرق عبارتند از:

۱- فرقه زیدیه پیروان زید بن علی.

۲- اسماعیلیه پیروان حضرت اسماعیل فرزند امام صادق علیه السلام. و فرقه های دیگری، با نام های قرامطه، فطحیه، واقفیه، نصیریّه و علویان نیز مورد بررسی قرار گرفته اند.

اینک نخستین بخش که مربوط به فرقه زیدیه است، از نظر خوانندگان می گذرد.

علیرضا سبحانی